

POCZĄTKI KOŚCIOŁA POD WEZWANIEM ŚW. WAWRZYŃCA W GNIEŹNIE

Przedmiotem naszych rozważań jest geneza kościoła pod wezwaniem św. Wawrzyńca w Gnieźnie. Wydaje się, że średniowieczna świątynia, już od momentu fundacji, pełniła funkcję kościoła parafialnego. Obecnie istniejący obiekt sakralny swymi początkami sięga najprawdopodobniej XVI stulecia. W ciągu następnych wieków uległ on kolejnym rozbudowom¹.

Badania archeologiczne prowadzone w pobliżu omawianej świątyni ujawniły obecność funkcjonującego tutaj, we wczesnym średniowieczu, skupiska osadniczego². Przy obiekcie odkryto między innymi pochówki datowane na XII-XIII stulecie³. Pierwsza wzmianka źródłowa, o istniejącej bezpośrednio przy kościele, osadzie Targowisko pojawia się w 1348 roku⁴. Położenie względem miasta lokacyjnego, jak i sama nazwa, świadczą o jej handlowym charakterze. Zdaniem Henryka Müncha Targowisko pełniło początkowo funkcję ośrodka wczesno-miejskiego⁵.

¹ *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. 5 – *Województwo poznańskie*, red. T. Ruszczyńska, A. Sławska, z. 3 – *Powiat gnieźnieński*, oprac. R. Ruszczyńska, A. Sławska i in., Warszawa 1963, s. 68; *Rocznik Archidiecezji Gnieźnieńskiej 1997*, red. Cz. Pestin., Gniezno 1997, s. 335.

² T. Janiak, Cz. Strzyżewski, *Osadnictwo wczesnośredniowieczne na terenie Gniezna i w jego regionie*, [w:] *Gniezno w świetle ostatnich badań archeologicznych. Nowe fakty. Nowe interpretacje*, red. Z. Kurnatowska, Poznań 2001, s. 61; por. G. Mikołajczyk, *Początki Gniezna. Studia nad źródłami archeologicznymi*, Warszawa-Poznań 1972, s. 161-162.

³ Zob. T. Janiak, Cz. Strzyżewski, *Osadnictwo*, s. 65, 78.

⁴ *Analecta Vaticana 1202-1366*, wyd. J. Ptaśnik, *Monumenta Poloniae Vaticana*, t. 3, Kraków 1914, nr 321, s. 320; zob. H. Chłopcicka, *Gniezno głównym ośrodkiem polityczno-administracyjnym wielkopolski do połowy XIII w.*, [w:] *Dzieje Gniezna*, red. J. Topolski, Warszawa 1965, s. 131.

⁵ „Nazwa owa [tj. Targowisko] oraz wzmianka w bulli z r. 1136 o pobieraniu cła »tam in ipsa civitate, quam per omnes transitus civitati«, nadto istnienie mennicy w Gnieź-

Wraz z uzyskaniem przez Gniezno prawa lokacyjnego, w 1238 lub początku 1239 roku, osada przy kościele św. Wawrzyńca miała utracić swe znaczenie⁶. Według historyka przeniesienie centrum życia gospodarczego, na Wzgórze Panieńskie, było spowodowane warunkami terenowymi. Wzniesienie, na którym rozłożyło się miasto lokacyjne, posiadało bowiem dużo lepsze walory obronne od obszaru zajętego przez Targowisko⁷. Należy podkreślić, że hipoteza H. Müncha, nie znalazła poparcia w historiografii⁸. Dodajmy, że przebiegający w pobliżu, prezentowanego obiektu sakralnego, szlak handlowy kierował się na Wrześnię⁹.

Starsza literatura, dotycząca topografii sakralnej Gniezna, odwołuje się do dawnej tradycji podając, że kościół św. Wawrzyńca wzniesli i uposażyli dworzanie Bolesława I Chrobrego¹⁰ lub Bolesława II Szczodrego¹¹. Warto nadmienić, że autorzy innych starszych opracowań ograniczyli się jedynie do stwierdzenia, iż świątynia musiała istnieć przed rokiem 1255¹² lub u progu XIV wieku¹³, bądź też, że

nie za Mieszka Starego, świadczą, że na długo przed lokacją istniał w Gnieźnie poza obrębem obwarowanego podgrodzia ośrodek życia gospodarczego typu miejskiego i że tego ośrodka należy dopatrywać się w Targowisku”: H. Münch, *Geneza rozplanowania miast wielkopolskich XIII i XIV w.*, Kraków 1946, s. 63.

⁶ Zob. H. Chłopocka, *Lokacja na prawie zachodnioeuropejskim. Rola Gniezna w procesie jednoczenia państwa*, [w:] *Dzieje Gniezna*, s. 135.

⁷ H. Münch, *Geneza*, s. 117.

⁸ Por. H. Chłopocka, *Lokacja*, s. 132, p. 52; hipotezę H. Müncha powtórzył S. Piekarczyk, *Studia z dziejów miast polskich w XIII-XIV w. Rola miast w walce o zjednoczenie ziem polskich i we wczesniejszym okresie monarchii stanowej do 1370 r.*, Warszawa 1955, s. 25-27.

⁹ H. Chłopocka, *Gniezno*, s. 131; por. F. Woliński, *Karty krajoznawcze Gniezna i ziemi gnieźnieńskiej. Studium historyczno-geograficzne*, Szczecin 2003, s. 44.

¹⁰ Zob. J. Korzytkowski, *Brevis descriptio historico-geographica ecclesiarum archidiececesis Gnesnensis et Posnaniensis*, Gniezno 1888, s. 33; S. Karwowski, *Gniezno*, odbitka z „Rocznika Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego”, 19 (1892), s. 232; M. Skonieczny, *Przewodnik po Gnieźnie wraz z planem miasta*, Gniezno 1915, s. 75; *Ilustrowany przewodnik po Gnieźnie i okolicy wraz z planem miasta*, Gniezno 1929, s. 44.

¹¹ „Jest też stary bardzo kościół parafialny św. Wawrzyńca w Gnieźnie na Podegrodziu z dziwną legendą, że go założyli «dworzanie» Bolesława Śmiałego”: K. Potkański, *Pisma pośmiertne*, t. 2, Kraków 1924, s. 184-185; „Według ustnego podania kościół ten [tj. św. Wawrzyńca] wybudowany został i uposażony przez dworzan króla Bolesława Śmiałego”: J. Łaski, *Liber beneficiorum*, wyd. J. Łukowski, oprac. J. Korzytkowski, t. 1, Gniezno 1880, s. 11, przypis.

¹² S. Gdeczyk, *Przewodnik historyczny po Gnieźnie i jego kościołach*, Gniezno 1877, s. 72.

powstała w XIII stuleciu¹⁴. Jej początki łączono również z właścicielami Ludziska, miejscowości położonej w pobliżu Inowrocławia¹⁵.

Pierwsza wzmianka źródłowa o kościele św. Wawrzyńca w Gnieźnie pochodzi z dokumentu lokacyjnego Kłecka. Należy zaznaczyć, że oryginał dyplomu spłonął, a obecnie dysponujemy jedynie jego wiarygodnymi odpisami. Wystawcą dokumentu był książę Bolesław Pobożny¹⁶. Odnośnie prezentowanego obiektu sakralnego czytamy: „De consensu baronum nostrorum civitatem nostram que Kleczsko vulgariter nuncupatur cum quatuor sortibus, quarum una vocatur Kraiewo, de qua sorte tenetur civitas solvere de censu et pro decima marciam argenti ecclesie beati Laurentii Gnezne dicte”¹⁷. Cytowany odpis został opatrzony datą 11 listopada 1255 roku, przyjmuje się jednak, że oryginał dyplomu powstał od kilku do kilkunastu lat później¹⁸. Nie wiemy od jak dawna kłeccy mieszczanie oddawali wspomnianą sumę rządcom gnieźnieńskiej świątyni. Niewykluczone, że miało to miejsce jeszcze przed wystawieniem aktu lokacyjnego Kłecka, a Bolesław Pobożny potwierdził jedynie wcześniejsze zobowiązanie.

Za pierwszego, znanego nam obecnie z imienia, plebana kościoła św. Wawrzyńca uważa się ks. Sobiesława („Sobeslao rectore ecclesie sancti Laurentii apud Gnesnam”)¹⁹. Został on wymieniony jako świadek w dokumencie wystawionym, z datą 17 października 1309 roku, przez arcybiskupa Jakuba Świnkę²⁰. Posługa duszpasterska plebanów

¹³ A. Warschauer, *Geschichte der Stadt Gnesen*, Posen 1918, s. 30.

¹⁴ E. Raczyński, *Wspomnienia Wielkopolski to jest województw poznańskiego, kaliskiego i gnieźnieńskiego*, t. 2, Poznań 1843, s. 369.

¹⁵ Świątynię „założyli i uposażyli właściciele Ludziska (Symonowie, potomkowie Degona z Oćwieki?) w pierwszej połowie XIII w.”: S. Kozierowski, *Szematyzm historyczny ustrojów parafialnych dzisiejszej archidiecezji gnieźnieńskiej*, Poznań 1934, s. 49.

¹⁶ *Kodeks Dyplomatyczny Wielkopolski* [dalej: *KDW*], Poznań 1877, t. 1, nr 330; por. E. Skibiński, *Tłumaczenie przywileju lokacyjnego Kłecka, zamieszczonego na str. 81-85*, [w:] J. Dydyński, *Wiadomości historyczne o mieście Kłecku*, Gniezno 1858, reprint, s. 127-131.

¹⁷ *KDW*, t. 1, nr 330.

¹⁸ Por. M. Bielińska, *Kancelarie i dokumenty wielkopolskie XIII wieku*, Wrocław i in. 1967, s. 287-288; F. Sikora, *Dokumenty i kancelaria Przemysła I oraz Bolesława Pobożnego 1239-1279 na tle współczesnej dyplomatyki wielkopolskiej*, Wrocław i in. 1969, s. 55-57; *Słownik historyczno-geograficzny województwa poznańskiego w średniowieczu*, red. A. Gąsiorowski, cz. 4, z. 1, Poznań 2001, s. 122.

¹⁹ *Analecta Vaticana 1202-1366*, nr 129, s. 109; S. Kozierowski, *Szematyzm*, s. 49.

²⁰ Tamże.

omawianej świątyni obejmowała najpewniej osady rozlokowane na południe od Wzgórza Panieńskiego i w części należące do gnieźnieńskich przedmieść.

Kościół św. Wawrzyńca pojawia się w źródłach również w kontekście wydarzeń z 31 lipca 1331 roku. Gniezno zostało wówczas napadnięte przez oddział krzyżacki dowodzony przez Dietricha von Altenburg. Krzyżacy poczynili w aglomeracji gnieźnieńskiej wielkie spustoszenie²¹. Zniszczeniu uległo zarówno miasto lokacyjne, zapewne nieotoczone jeszcze murami obronnymi, jak i przedmieścia²². Dzięki interwencji prezbitera i ołtarzysty Wojciecha, z pożogi uchował się kościół katedralny. Krzyżacy oszczędzili również kompleks klasztorny franciszkanów, do którego schroniła się okoliczna ludność. Całkowitemu zniszczeniu uległ natomiast kościół św. Wawrzyńca²³. Nie wiemy jak długo świątynia pozostawała w ruinie. W roku 1348 parafią administrował ks. Jan z Dziekczyna²⁴. W tamtym czasie obiekt był już zapewne, w jakimś przynajmniej stopniu, odbudowany.

Omawiając początki danego kościoła warto pochylić się również nad jego patrocinium. Prezentowana świątynia, najprawdopodobniej już od momentu fundacji, nosi wezwanie św. Wawrzyńca²⁵. Kult Męczennika cieszył się przez całe średniowiecze znaczącą popularnością, a wspomnienie ku jego czci pojawia się w najstarszych polskich kalendarzach²⁶. Na terenie archidiecezji gnieźnieńskiej, w wiekach średnich,

²¹ Zob. *Die Chronik Wigands von Marburg*, wyd. T. Hirsch [w:] *Scriptores rerum Prussicarum*, t. 2, Lipszic 1863, s. 480; *Puścizna po Janie Długoszu dziejopisie polskim to jest: Kronika Wiganda z Marburga rycerza i kapłana Zakonu Krzyżackiego na wezwanie Długosza z rymowanej kroniki niemieckiej na język łaciński przetłomaczona*, przeł. E. Raczynski, wyd. J. Voigt, E. Raczynski, Poznań 1842, s. 39; *Jana Długosza Kanonika Krakowskiego Dziejów Polski Ksiąg Dwanaście*, przeł. K. Mecherzynski, t. 3, Kraków 1868, s. 134.

²² Por. J. Widański, *Miejskie mury obronne w państwie polskim do początku XV wieku*, Warszawa 1973, s. 130-131.

²³ *Lites ac res gestae inter Polonos Ordinemque Cruciferorum*, wyd. I. Zakrzewski, t. 1, Poznań 1890, s. 343-346.

²⁴ *Analecta Vaticana 1202-1366*, nr 321, s. 320; S. Kozierowski, *Szematyzm*, s. 49.

²⁵ Zob. A. Gieysztor, J. Szymański, *Patrocinia*, [w:] *Słownik starożytności słowiańskich*, red. G. Labuda, Z. Stieber, t. 4, Warszawa 1970, s. 45.

²⁶ Por. B. Włodarski, *Chronologia polska*, s. 204, 210, 216; W. Rozyńkowski, *Mons Sancti Laurentii – wokół kultu św. Wawrzyńca*, [w:] W. Chudziak, *Mons Sancti Laurentii*, t. 1 – *Wczesnośredniowieczna przestrzeń sakralna in Culmine na Pomorzu Nadwiślańskim*, Toruń 2003, s. 191.

funkcjonowały 23 kościoły parafialne pod omawianym wezwaniem²⁷. Odnotujmy, że postać św. Wawrzyńca była związana z centrami działalności misjonarskiej²⁸. W Polsce do głównych centrów chrystianizacji, z całą pewnością, zalicza się Gniezno. We wczesnym średniowieczu Męczennik patronował również zwycięstwom militarnym²⁹. Zdaniem Krzysztofa Skwierczyńskiego w nadaniu gnieźnieńskim świątyniom wezwań – Krzyża Świętego, św. Michała, św. Piotra i św. Wawrzyńca – „Chodziło o to, aby główny gród państwa był protegowany przez szczególnie wybitnych świętych, których pomoc miała charakter przede wszystkim militarny. Fundatorom towarzyszyło być może przekonanie, że zapewniając maksymalną ochronę grodowi centralnemu, gwarantując pomyślność i bezpieczeństwo całemu państwu, że moc świętych spływa także na resztę kraju”³⁰. Zaznaczmy, że nie mamy żadnych przesłanek źródłowych pozwalających na łączenie, początków omawianego obiektu sakralnego, z pierwszymi wiekami chrześcijaństwa w Polsce³¹.

Podsumujmy nasze rozważania. Kościół parafialny pod wezwaniem św. Wawrzyńca spełniał istotną rolę, w przestrzeni sakralnej średniowiecznej aglomeracji gnieźnieńskiej, realizując posługę duszpasterską dla ludności zamieszkującej osiedla rozłożone na południe od Wzgórza Pannieńskiego. Świątynia została ufundowana najpóźniej w II połowie XIII stulecia, natomiast umiejscawianie jej początków we wczesnym średniowieczu (X-XI wiek) wydaje się nieuzasadnione.

²⁷ W. R o z y n k o w s k i, *Mons*, s. 191.

²⁸ „Św. Wawrzyniec postrzegany był w Europie także jako patron chrystianizacji, a z jego kultem spotykamy się często w najstarszych centrach misyjnych. Wydaje się, że ten akcent kultu świętego, zauważalny był także w Polsce”: tamże, s. 190; por. A. G i e y s z t o r, J. S z y m a ń s k i, *Patrocinia*, s. 45.

²⁹ W. R o z y n k o w s k i, *Mons*, s. 190.

³⁰ K. S k w i e r c z y ń s k i, *Custodia civitatis. Sakralny system ochrony miasta w Polsce wcześniejszego średniowiecza na przykładzie siedzib biskupich*, „Kwartalnik Historyczny”, 103 (1996), z. 3, s. 44-45.

³¹ „Wezwanie [kościół św. Wawrzyńca] wskazuje, owszem, na bardzo wczesny okres jego powstania, lecz kryterium to nie jest w każdym wypadku niezawodne. Historyka nie może także zadowolić legenda, że zręby owego kościoła wzniesli dworzanie Bolesława Śmiałego”: H. C h ł o p o c k a, *Gniezno*, s. 131; por. *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. 5, z. 3, s. 68; „Najstarsze kościoły pod wezw. św. Wawrzyńca pochodzą z przełomu XI/XII w. (Nakło pod Kaliszem, Kraków, Gniezno)”: W. S c h e n k, *Kult świętych w Polsce. Zarys historyczny*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne”, 13 (1966), z. 4, s. 82; Możliwość fundacji prezentowanej świątyni w XI wieku przyjmuje także K. S k w i e r c z y ń s k i, *Custodia*, s. 11.

MICHAŁ MURASZKO

**THE BEGINNINGS OF THE ST. LAWRENCE'S
CHURCH IN GNIEZNO**

Abstract

The article presents a discussion of the origins of the church of St. Lawrence in Gniezno. The following issues have been discussed: a settlement in which the temple was built, the oldest texts about the church and the genesis of the temple. At the end the name of the church is presented.

Translated by Michał Muraszko